

בחינת הנסתר באמונה

ישנו מאמר¹ מאת ר' צדוק הכהן מלובלין, מאוד חשוב ויסודי בבנין הקומה האמונית שלנו, ששופך אור ומאיר את עינינו בכל הנוגע להשגחתו של הקב"ה בעולמו, הן כלפי הפרט והן כלפי הכלל, ומעמיד אותנו מוצקים ואיתנים לנוכח כל הרוחות הנושבות והמטלטלות.

ר' צדוק בתחילת דבריו כותב:

"השם יתברך נקרא לעולם גומל חסדים טובים כי זה כל פעולותיו, וכל אצילות מיוחדתיו היה רק לצורך להיטיב לישראל... וכיוצא בזה בכל כוחות שלמעלה הוא רק לצורכנו להיטיב לנו".

בעקבות דברי חז"ל, ר' צדוק מזריק לתוכנו ידיעה ברורה ומוחלטת, שכל המאורעות הטובים והפחות טובים שקורים לנו, נקודת המוצא שלהם היא רק להטיב, לידיעה הזו יש חשיבות מאוד גדולה בכך שהיא שומרת עלינו להשאר יציבים ולהיות קשורים בקשר של קיימא עם ה' יתברך תמיד.

בהמשך המאמר ר' צדוק מפגיש אותנו עם שני סוגים של השגחה, הראשונה היא נגלית והשנייה נסתרת.

השגחה נגלית: פעמים שמזדמנים לפנינו אירועים שונים ומשונים, שעל פניו משתקפים כלא כ"כ נעימים, ובאותם הרגעים אנו מוצאים את עצמנו שואלים את הקב"ה שאלות שהן מתחילות בעיקר בלמה, ולפעמים חשים קצת אכזבה ותסכול ועוברים תהליך של תשובה, פשפש וחיפוש אחר מעשינו הטובים הם אם לא. ולאחר תקופה מסוימת קצרה או ארוכה, הקב"ה פותח את עינינו ומגלה לנו את כל החלקים החסרים שבתמונה, ובאותו זמן, אנו מבינים למה זה היה כך ולא אחרת ומודים לקב"ה על כל אשר גמלנו, וכל אבן נגף הופכת להיות לקרש קפיצה ומתעצמים עוד קצת באמונה. ועל זה נאמר: "מה גדלו מעשיך ה' - פירוש מעשיך הוא כל עולם העשיה הנגלה ופעולות הנגלים, גדלו הוא מדת הגדולה והחסד להטיב, והרבה טובות יש בנגלות המעשים".

התנ"ך ודברי חז"ל רצופים בדוגמאות שעוסקים בסוג מעין הבחינה הזו של ההשגחה הנגלית, שעיקרה בעצם הוא שבסוף אנו מגלים מדוע הדברים קרו בצורה הזו, והקב"ה כאילו משתף אותנו במחשבותיו. עתה נביא דוגמאות אחדות מהתנ"ך ומחז"ל.

דוגמא מובהקת לכך אפשר למצוא בסיפור של יוסף ואחיו, לאחר סידרה של אירועים בהם מכירת יוסף, רעב בארץ, ירידה למצרים, החשד באחים כמרגלים,

1. בספרו רסיסי לילה אות ט'.

מציאת הגביע באמתחת בנימין, לאור כל המקרים הללו אחיו של יוסף לא מתבלבלים ועושים חשבון נפש, ותולים את כל הקורה אותם סביב מעשיהם באומרם:

וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל אָחִיו אֲבָל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ עֲרַת נַפְשׁוֹ
בְּהִתְחַנְנוּ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמַעְנוּ עַל כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַעֲרָה הַזֹּאת.²

וכן מדברי יהודה:

וַיֹּאמֶר יְהוּדָה מָה נֹאמֵר לְאֹדְנֵי מָה נְדַבֵּר וּמָה נִצְטַדֵּק הָאֱלֹהִים מִצָּא אֶת עֵוֹן
עַבְדֶּיךָ הֲנֵנוּ עֹבְדִים לְאֹדְנֵי גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲשֶׁר נִמְצָא הַגְּבִיעַ בְּיָדוֹ.³

מתוך דבריהם ניתן לראות, שהם מפרשים את כל הטלטלה והסיבוכים שהם עוברים כרגע של תיקון ותשלום על מעשיהם המיוחסים לעבר בלבד, עד שמגיע יוסף עם העינים החדות, עומד על מגדל גבוהה מסתכל אחורה מסתכל קדימה, ומרומם אותם למדרגה גבוהה יותר של התבוננות בפעולותיו של ה' יתברך, ומסביר להם שכל מעשיו היו מתוכננים מראש ולכל המהלך הזה יש מטרה אחת, והיא כדי לעשות עימהם חסד וטובה.

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחִיו אֲנִי יוֹסֵף הָעוֹד אָבִי חֵי וְלֹא יִכְלוּ אָחִיו לִעֲנוֹת אֹתוֹ כִּי נִבְהָלוּ
מִפְּנֵיו: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחִיו גִּשׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגְשׁוּ וַיֹּאמֶר אֲנִי יוֹסֵף אָחִיכֶם אֲשֶׁר
מְכַרְתֶּם אֹתִי מִצְרַיִמָּה: וְעַתָּה אֵל תַּעֲצְבוּ וְאֵל יַחַד בְּעֵינֵיכֶם כִּי מְכַרְתֶּם אֹתִי הִנֵּה
כִּי לְמַחֲוָה טִלַּחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֵיכֶם: כִּי זֶה שְׁנַתִּים הָרַעַב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְעוֹד חֲמֵשׁ
שָׁנִים אֲשֶׁר אֵין חֲרִישׁ וְקָצִיר: וַיִּטְלַחְנִי אֱלֹהִים לְפָנֵיכֶם לְשׁוֹם לָכֶם שְׂאֵרֵיט בְּאָרֶץ
וְלִהְיוֹת לָכֶם לְפָלִיטָה גְדֹלָה: וְעַתָּה לֹא אֲתֵם טִלַּחְתֶּם אֹתִי הִנֵּה כִּי הָאֱלֹהִים
וַיִּשְׁמַעְנִי לָאֵב לְפָרְעֹה וּלְאֹדֹן לְכָל בֵּיתוֹ וּמִשַּׁל בְּכָל אָרֶץ מִצְרַיִם:⁴

דוגמא נוספת לכך ניתן לראות מסיפורו של רבי עקיבא⁵, שהיה שגור בפיו לומר "כל מה דעביד רחמנא לטב עבידי". יום אחד הלך ר' עקיבא לעיר אחת, ובדרך רצה לעשות עצירה ולהתארח אצל אדם מסוים, והלה לא הסכים. המשיך ר' עקיבא לדרכו ולן בשדה, בידיו של ר' עקיבא היה תרנגול שיעיר אותו משנתו חמור להקל עליו ממשאו ונר שיאיר לו בחושך, נשבה הרוח וכיבתה את הנר בא הכלב ואכל את התרנגול בא אריה ואכל את החמור, ועל כל אחד מהם אמר כל מה דעביד רחמנא לטב עבידי. באותו הלילה בא גדוד של גויים ולקח בשבי את אנשי העיר, ור' עקיבא ניצל מידם אמר להם ר' עקיבא: האם לא אמרתי לכם שכל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה!!

2. פרי מקץ מ"ב, כא.

3. שם, מ"ד, ט"ז.

4. שם, מ"ה, ג'.

5. ברכות ס ע"א.

השגחה נסתרת: בנוסף להשגחה הנגלית שענינה הוא שפעולותיו של ה' מתבהרים בסופו של התהליך ישנה השגחה שהיא נסתרת שבה אנו נשארים בסימן שאלה מאוד גדול האירוע שחוינו נשאר מכוסה מעינינו ונשגב מבינתו לא נבין לא נדע מה היה המשמעות של אותו אירוע. ור' צדוק מחדש שדוקא באותם דברים עמוקים יש טובה גדולה יותר, וכך הם דבריו:

וכאשר נראה פעמים לעין לא כן, זה אדרבה להיטיב בטובה יותר גדולה שלמעלה מן השכל האנושי, וכדרך שאמרו בבראשית רבה⁶ טוב מאוד זה יצר הרע ומות ושינה, דכל אלו נראים לא טוב לעין, ועל זה אמר דהוא טוב מאוד, דבזה יש עומק טוב, על דרך משל האוכל מאכל מתוק לחיך הוא בשביל הנאתו ברגע, אבל האוכל מאכל מרור על כרחך שהוא להבריא גופו, דלולי כן ודאי לא היה אוכלו אם כן על כרחך הנאתו מרובה יותר הרבה.⁷

בהמשך דבריו אומר ר' צדוק שהדברים הללו שייכים לבחינה של "מאוד עמוק מחשבותיך". כלומר, ישנם חשבונות השייכים לעבר להווה ולעתיד שהם נעלמים מאיתנו אלו הם מחשבות של הקב"ה, ובתהליכים האלה אנחנו לא כ"כ שותפים.

בדומה לזה אפשר לראות מהגמרא במנחות:

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקדוש ברוך הוא, אמר לפניו: רבונו של עולם, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה עי"י? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני. אמר לפניו: רבונו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו, אמר לו: חזור [לאחורך]. חזר לאחוריו, ראה ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו: רבש"ע, זו תורה וזו שכרה? א"ל: שתוק, כך עלה במחשבה לפני.⁸

משה רבינו ע"ה לא מצליח להבין למה יש אדם כזה כר' עקיבא והתורה ניתנת על ידו, ולמה סופו הוא ששוקלין את בשרו במקולין, ושואל זו תורה וזו שכרה? ועל כולנה עונה הקב"ה שתוק כך עלה במחשבה לפני. הדברים נשארים סתומים אין לנו השגה בהם. הרובד הנ"ל של הבחינה מאוד סיקרן אותי והציף את מחשבותיי בכמה תמיהות, מה פשר הענין שישנם דברים שהם נשגבים

6. פרשה ט, ו-י.

7. רסיסי לילה שם.

8. מנחות כ"ט עמי ב'

מבינתנו? מה המשמעות לכך שאנו נדרשים לפעמים לשתוק ולחסום את עצמנו מלנסות להמשיך לחקור ולשאול שאלות?

כותב ר' צדוק:

וזה שסיים גם כאן בפרוח רשעים וגו' "ואתה מרום" - פירוש ברום מעלה ועולמות העליונים דהיינו עולם המחשבה זה נקרא מרום שהוא מתרומם מהשגת בני אדם שזהו מהנסתרות וכבשי דרחמנא.⁹

נראה מדבריו, שהבחינה הזו באה להדגיש ולשמור על היחס שיש בינינו לבין בוראנו, הקב"ה ברום המעלה מתרומם מאיתנו ואנו נשארים בני אדם מוגבלים, כאלה שלא יודעים הכל ולמרות זאת אנו נאמנים ומאמינים, למרות הנטייה שלנו לחקור ולשאול שאלות לנסות להבין בשכלנו את כל תנועות החיים, כאן אנו נעצרים ונדרשים להיות חזקים כמו "וידום אהרן" ולצעוק לשמים שאתה הקב"ה, אתה מרום.

בחינת הנסתר בקיום מצוות

בדומה לרעיון האמוני שישנה השגחה שהקב"ה מסתיר אותה מאיתנו, אפשר לראות גם בקיום המצוות שאף שם יש מקום שאין לנו הבנה והשגחה בדברים מסוימים. מקובל¹⁰ לחלק את תרי"ג מצוות לשני חלקים, למצוות שכליות, משפטים, ומצוות שמעיות, חוקים. המצוות השכליות כמו: כיבוד הורים, גזל, שוחד וכו' הן מצוות שאפילו אם לא היינו מצווים עליהם בתורה, מתוך שכלנו האנושי הבריא והטבעי היינו מקיימים אותם, יש בהם תועלת בכך שעוזרים לעולם לחיות בצורה תקינה ומסודרת, ולנהל חיי חברה בריאה וטובה. לעומתם יש את המצוות השמעיות כמו: שעטנז, בשר בחלב, שחיטה וכו' שאילו לא היינו מצווים עליהם בתורה לא היה להם משמעות, ואנחנו מצידנו לא היינו מקיימים אותם, השכל האנושי רחוק מלהבינם מכל מקום לאחר שנצטוונו עליהם באו חז"ל ונתנו טעמים. בתוך הרשימה של המצוות השמעיות, ישנה מצוה שהיא נסתרת שאין אנו מבינים אותה כלל אפילו לאחר שנצטוונו עליה נשארה סתומה ונעלמת מאיתנו ללא טעם וריח, והיא מצוות פרה אדומה עליה נאמר בפרשת חקת¹¹:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן לֵאמֹר: זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאֹמֶר דָּבָר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֵלֶיךָ פֶּרֶה אֲדָמָה תִּמְיָמָה אֲשֶׁר אִין בָּהּ מוֹם אֲשֶׁר לֹא עָלָה עָלֶיהָ עַל:

9. רסיסי לילה שם.

10. בשמונה פרקים לרמב"ם פ"ו

11. במדבר פ' י"ט פסי א'

"זאת חקת התורה" - גזרה היא מלפני ואין לך רשות להרהר אחריה. שלמה המלך החכם מכל אדם העיד עליה: "אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני". שלמה המלך שבחוכמתו השיג את טעמיהם וענינם של כל המצות, במצוה זו הוא מרים ידים ואומר והיא רחוקה ממני.

ראוי להביא כאן את לשונו הזהב של ספר החינוך¹² בנוגע למצות פרה אדומה.

אף על פי שמלאני לבי לכתוב רמזים מטעמי המצות שקדמו על צד הפשט, עם ההתנצלות שהמלאכה לחנך בה בני והנערים חבריו ישמרם אל, במצוה זו רפו ידי ואירא לפצות פי עליה כלל גם בפשט, כי ראיתי לרבותינו זכרונם לברכה האריכו הדבור בעומק סודה וגודל ענינה.

בעצם בירור היסודות הנ"ל כותב הרב משה בלייכר.¹³

כשהאדם מקיים את המצוות השמיעויות מכוח ציווי של הקב"ה בלבד, מכוח שמיעתו והתבטלותו כלפי הגודל האלוקי, ולא מתוך הזדהות והבנתו האנושית, הוא מכיר שכל ערכה של התורה נובע ממקור האחדות האלוקית, מהחיים האלוקיים האינסופיים... במצוות אלה ניכרת מעלת האדם דווקא בהיותו מושל ברוחו. שכן גם במקום שתכונתו הטבעית אינה מורה לעשות כציווי האלוקי, מכיר הוא שהמקור האלוקי נשגב הוא, ושגם אם הוא נמשך בטבעו אל מעשה המצוה אין בכך כדי להוריד מערכה... ככל שהאדם קשור יותר לעולם הקודש העליון, יונק ממנו את חייו ומברר מתוכו את כוחותיו, כך נפתחים לו יותר ויותר שערי אורה, והסתום נעשה ברור יותר, טבעי יותר. כך גם נעשות המצוות השמיעויות מובנות יותר ושייכות לטבע הנפש. אמנם גם במצב זה יישאר תמיד צד שמעי, עליון ונסתר המבטא את העובדה שהמצוות מתקיימות מכוח הגזירה האלוקית ולא מכוח הבנת האדם.

בחינת הנסתר בחינוך

בסוגיית החינוך אקדים ואומר קטונתי מאוד מלהביע את דעתי צעיר אנוכי, מכל מקום לא אמנע מכס להיות שותפים בהלך מחשבותיי ומתוך כך ללבן את הדברים ולהביאם לצורתם המתוקנת בעז"ה.

ישנה תופעה מאוד מעניינת בקרב הילדים כמעט מאותו הרגע בו הם לומדים לדבר ולהביע את עצמם הם שואלים שאלות, הרבה שאלות ולפעמים אפילו יותר מדי. הנוסח שלהם מתחיל בד"כ ב"למה" וכו'. לנטייה הטבעית הזו של לחקור בסקרנות את כל הסובב אותם ולהתעניין בכל דבר ולא לקבל את העולם כמובן מאילו ישנה תועלת מאוד גדולה והכרחית לעצם התפתחותם והבנותם בשלב הזה של חייהם. אנחנו נולדים לתוך עולם כשמו כן הוא עלום ונסתר, כאילו הכל

12. מצוה שצ"ז

13. בביאורו לשמונה פרקים לרמב"ם

ברור מאליו ואין חדש תחת השמש, ופתאום האמת שבנו מתחילה לבצבץ ולקרום עור וגידים, ולחפש בדרך של שאלות, תשובות לכל הסובב אותנו. זו דרכה של האמת לחפש לחקור לגלות כך אנו מתקרבים אל השלמות. ישנו יום אחד בשנה שהמרכזיות שלו וכל עניינו הוא לעורר ולהעצים את הנקודה הזו וכך לשון הרמב"ם¹⁴:

וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע וכך וכך היה. וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים את השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מזה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו, אין לו בן אשתו שואלתו, אין לו אשה שואליו זה את זה מה נשתנה הלילה הזה, ואפילו היו כולן חכמים, היה לבדו שואל לעצמו מה נשתנה הלילה הזה.

ליל הסדר הוא הלילה שאנו מצווים לספר לילדנו על יציאת מצרים, ואם ישנם כאלה שלא יודעים לשאול אז אנו צריכים לעזור להם. אנחנו עושים כל מיני מעשים קצת מוזרים ושונים מכל שאר הימים בשנה אפי' פעולות מאוד פשוטות ושוליות, כמו לכסות ולגלות את המצות, לוקחים את הקערה ומחזירים אותה, וכל זה בשביל לעורר בקרב הילדים את הסקרנות ולגרום להם לתהות על פשר הענין. לא ייתכן שיקרה משהו ולא נשים לב אליו וממילא אנו בונים בהם קומה של עירנות והבנה לכל מני אירועים אחרים שקורים בחיים האישיים שלנו ובעולם כולו, והסתכלות כללית לכל המהלכים בהם הקב"ה מחולל בעולמו.

לנוכח כל השאלות הללו אנו בתור הורים מוצאים את עצמנו במקום בו אנו צריכים לתת מענה ותשובות לכל השאלות הללו, ישנם שאלות שמשאירות אותנו קצת נבוכים לא כ"כ יודעים איך לענות, אז לפעמים אנו משחילים להם כל מיני תשובות שבעצם עניינם לדחות או שמפנים אותם לרב של ביה"ס וסומכים עליו שהוא יתמודד עם זה.

באופן כללי ברור לי כנ"ל שצריך לתת תשובות כאלה או אחרות לילדים, אבל אני חושב שישנם הזדמנויות בהם התשובה שלנו צריכה להיות "ככה". להעמיד אותם מול האמת שבמציאות שלא לכל דבר בחיים יש לנו תשובות ישנם דברים שהם פשוט "ככה" ואין לנו מה לעשות עם זה כי אם לקבל את הדברים כמות שהם חשוב לציין שצריך לשמור על היחס הנכון כמו במצוות ובאמונה, שבאופן כללי ולרוב אנו כן מבינים רק שיש איזה מצוות פרה אדומה שהיא רחוקה ממני ושאותה לעולם לא אדע וכן באמונה. לדעתי הקומה הזו שאנו בונים בילדים היא קומה מאוד חשובה וחורזת למהלך האלוקי בענייני המצוות והאמונה.

14. הלי חמץ ומצה פי"ז ה"ג